

Μαρία Καντηρέα

ΟΙ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

Στιγμιότυπα της Ιστορίας της Αρχαίας Κύπρου



Φωτογράφιση και εικονογραφική επεξεργασία
Théodore Galanopoulos



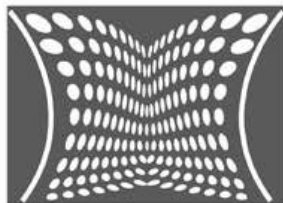
ΟΙ ΕΠΙΓΡΑΦΕΣ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

Οι Επιγραφές του Κυπριακού Μουσείου

Στιγμιότυπα της Ιστορίας της Αρχαίας Κύπρου

Maria Kantirea

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΥΠΡΟΥ



ΛΕΥΚΩΣΙΑ 2019

Copyright © 2018: *Μαρία Καντηρέα και Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κύπρου.*

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ



Εκδόσεις Liberal Books
Γράμμου 28, Ζωγράφου, 157 73 Αθήνα
Τηλ.: 210-64.50.048, Fax: 210-64.49.924
www.liberalbooks.gr, e-mail: liberalbks@gmail.com

Γλωσσική Επιμέλεια: *Νικόλαος Κ. Μινόπετρος*

ISBN: 978-9925-553-21-1

Όλα τα δικαιώματα ανήκουν στους ιδιοκτήτες του copyright και απαγορεύεται χωρίς τη γραπτή άδειά τους να αναπαραχθεί ολόκληρο το έργο ή μέρος του, με οποιοδήποτε μέσο.

Ἴνοϊ Νικολάου
μνήμης χάριν

Ἐν μέρει γιὰ νὰ ἐξακριβώσω μιὰ ἐποχή,
ἐν μέρει καὶ τὴν ὥρα νὰ περάσω,
τὴν νύχτα χθὲς πῆρα μιὰ συλλογὴ
ἐπιγραφῶν τῶν Πτολεμαίων νὰ διαβάσω.

Κ. Κοβάφης, Καισαρίων (1918)

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Προλογικό σημείωμα	13
Η Επιγραφική και οι επιγραφές της Κύπρου	15
Εκδοτικές διευκρινίσεις για τη μεταγραφή των επιγραφικών κειμένων	19
Χάρτης της Κύπρου με ενδείξεις του τόπου εύρεσης των επιγραφών	22
Χρονολόγιο της Κύπρου κατά την Αρχαιότητα	23

Κυπρομινωικές Επιγραφές – Το άλυτο αίνιγμα της γλώσσας των αρχαίων

Κυπρίων	25
1. Υφαντικό βάρος; – Η πρώτη γνωστή επιγραφή της Κύπρου	35
2-5. Πήλινες πινακίδες – Η γραφειοκρατία της Έγκωμης	36
2. Στην παλαιότερη πινακίδα, η γραφή μοιάζει με τη Γραμμική Α των Μινωιτών	38
3. Πινακίδα αποσπασματική – Τα σύμβολα μοιάζουν με τα σφηνοειδή της Ανατολής ...	39
4. Πινακίδα σε δύο θραύσματα με εκτενές κυπρομινωικό κείμενο	40
5. Πινακίδα με κυπρομινωικό κείμενο – Η πρωτότυπη είναι στο Λούβρο	41
6. Κύλινδρος – Οδηγίες χρήσης: διαβάζεται περιστρεφόμενος ως προς τον άξονα	42
7-8. Πήλινα ενεπίγραφα σφαιρίδια: «δελτία ταυτότητας» ή «λογιστικές ψηφίδες»;	44
7. Σφαιρίδια από την Έγκωμη	44
8. Σφαιρίδια από το Κίτιο	44
9-10. Δύο πρόχοι (κανάτες) ως κτερίσματα σε τάφο	47
9. Κανάτα με τριφυλλόσχημο χείλος	47
10. Κανάτα με κυκλικό χείλος	47
11. Κομμοτέχνημα από ελεφαντόδοντο	48
12. Πήλινο θυμιατήριο ή ό,τι απέμεινε	49
13. Ό,τι απέμεινε από έναν πίθο	50
14. Ό,τι απέμεινε από ένα άλλο πιθάρι	50
15-17. Από τα πήλινα αγγεία σώθηκαν μόνο οι ενεπίγραφες λαβές	51
15. Πρώτη λαβή αγγείου	51
16. Δεύτερη λαβή αγγείου	51
17. Τρίτη λαβή αγγείου	51
18. Πήλινο αγαλματίδιο ταύρου	52
19-24. Αντικείμενα από χαλκό – Ο πλούτος των αρχαίων Κυπρίων	53

19. Πρώτο χάλκινο κύπελλο	53
20. Δεύτερο χάλκινο κύπελλο	53
21-24. Χάλκινα τάλαντα	54
21. Πρώτο ομοίωμα χάλκινου ταλάντου	55
22. Δεύτερο ομοίωμα χάλκινου ταλάντου	55
23. Τρίτο ομοίωμα χάλκινου ταλάντου	55
24. Μικρό ραβδόσχημο τάλαντο ή χάλκινο εργαλείο;	57

Φοινικικές Επιγραφές – Στην αρχαία Κύπρο έγραφαν και με τα φοινικεία γράμματα **59**

25. Όποιος συλήσει τον τάφο του νεκρού Φοίνικα να πέσει «στα χέρια του Βάαλ»	61
26. Μικρή πρόχους με πρώιμη φοινικική επιγραφή ως κτέρισμα σε τάφο	64
27. Σε πήλινη φιάλη πρόσφερε στην Αστάρτη την κόμη του ο Μ(ό)λ(ης)	65
28. Μικρό αγγείο ως κτέρισμα στον τάφο του Φοίνικα Αψάσομου	68
Κυπριακό συλλαβάριο – Θεωρητικός πίνακας	70

Κυπροσυλλαβικές Επιγραφές – Οι αρχαίοι Κύπριοι «συλλαβίζουν» τα ελληνικά με τον δικό τους τρόπο **71**

29. Μικρή πρόχους με κυπρομινωικά ή κυπροσυλλαβικά σύμβολα	74
30. Πρόχους του Φιλοτίμου	76
31. «Ετεοκυπριακή» επιγραφή; – Ένα άλλο μυστήριο των αρχαίων Κυπρίων	76
32. Ευλαβής Αιγύπτιος αφιερώνει χάλκινο καδίσκο στο ιερό του Κουρίου	77
33. Πρόχους με κατάλογο κυρίων ονομάτων	79
34. Χάλκινη πινακίδα από το Ιδάλιο – Ο βασιλιάς και η πόλη συναποφασίζουν	80
35. Αφιέρωση χάλκινης φιάλης από ιερέα σε άγνωστο θεό στο Ιδάλιο	88
36. Αττικό κύπελλο με κυπροσυλλαβική επιγραφή!	90
37. Νομική απόφαση κατά Αριστομάχου: πρέπει να πληρώσει σύμφωνα με τον νόμο ...	91
38. Πήλινο αγαλματίδιο της Αριστόλας	93
39. Ο αναθέτης γράφει στην κυπροσυλλαβική, ο γλύπτης υπογράφει στην αλφαβητική	94
40-45. Κυπροσυλλαβικές επιγραφές από τάφους στο Μάριο-Αρσινόη	96
40. Ο Νικαγόρας σκοτώθηκε σε μάχη	96
41. Η άψυχη Διουίνα	98
42. Το μνήμα της Τιμίλας έστησε ο σύζυγός της Ζώχαρις	100
43. Το μνήμα της Ισαγάθας έστησε ο γιος της Παρμένων	101
44. Είμαι ο τάφος της Φιλόπαιδος	103

45. Είμαι ο τάφος της Τιμοκύπρας	104
Γενεαλογικό δένδρο της δυναστείας των Πτολεμαίων (συνοπτικό)	106

**Αλφαβητικές Επιγραφές – Όταν οι αρχαίοι Κύπριοι έγραψαν τα ελληνικά
όπως οι άλλοι Έλληνες** **107**

46. Ο τελευταίος βασιλιάς της Πάφου Νικοκλής, απόγονος του Κινύρα, στη Λήδρα ...	107
47. Ο Φοίνικας Νουμήνιος και οι ιερείς του Ποσειδώνος Ναρνακίου στη Λάπηθο	112
48-49. Η ευλάβεια των Κυπρίων – Ευχές σε θεότητες για μέλη της οικογένειας	116
48. Ευχή στην Αφροδίτη Γολγία από μητέρα για την κόρη της	117
49. Ευχή στον Απόλλωνα Κύπριο από πατέρα για τον γιο του	119
50. «Επιτραπέζιο» παιχνίδι ή πίνακας σημειώσεων;	122
51. Η Κύπρος στρατιωτικοποιείται επί Πτολεμαίων – Οι Έπίγονοι	124
52-61. Η Νύμφη στο Καφίζιν δέχθηκε πολλά δώρα	127
52. Λάγνος (κανάτα υγρών)	132
53. Λεκάνη	132
54. Κάνθαρος (ποτήρι κρασιού)	133
55. Πρόχους (κανάτα)	134
56. Επίνητρο (για το γνέσιμο του λιναριού)	135
57. Υδρία («ύδροφόρον», κανάτα νερού)	135
58. Θυματήριο	136
59. Δεύτερο θυματήριο	137
60. Πολύμιξος λύχνος (πολυέλαιος)	137
61. Πίθος υδροφόρος	138
62. Η πήλινη υδρία ανήκει στον Ζηνόδοτο και είναι τύπου Hadra	140
63. Ανάθεση οικοδομημάτων στη Μητέρα των θεών, τη Σώτειρα	141
64. Ο Πολυκράτης, γιος του ομώνυμου διοικητή της Κύπρου, τιμάται στη Λάπηθο	144
65-66. Δύο κείμενα του 2ου αι. π.Χ. σε ένα λίθο	148
65. Κόρη στρατηγού, η Ειρήνη τιμάται από τον γιο της Ανδρόμαχο	150
66. Αμνηστία – Ο βασιλεύς Πτολεμαίος Η΄ Ευεργέτης συγχωρεί τους πάντες	153
67. Στο Κούριο φύλαγαν καλά τους θησαυρούς του Απόλλωνα Υλάτη	159
68. Στρατιωτικοί αφιερώνουν βωμό στο Κίτιο για το βασιλιά Πτολεμαίο Θ΄ Σωτήρα ..	160
69. Γονείς αφιερώνουν άγαλμα του γιου τους στο ιερό της Παλαιπάφου	164
70. Κατασκευή υδραγωγείου στην Κερύνεια – Διάρκεια έργων τρία χρόνια	167
71. Ωροσκόπιο – Είναι δυνατή η πρόβλεψη του μέλλοντος ενός παιδιού;	171
72. Κόρη αγωνοθέτη, η Νεικάριον τιμάται από το Κοινὸν τῶν Κυπρίων	174

73. Σερούιος Σουλπίκιος Παγκλής Ουηρακιανός, «κτίστης» της ρωμαϊκής Σαλαμίνας	176
74. Οι κακοί να φοβούνται τη θεά Νέμεση, οι καλοί δεν έχουν να φοβηθούν τίποτα ...	182
75. Ο Απόλλων Υλάτης, εκτός από θεός των δασών, γίνεται και αυτοκρατορικός!	184
76. Πενήντα και ένας έφηβοι στο γυμνάσιο της Λαπήθου	186
77. Μιλιοδείκτης (<i>Miliarium</i>) – Πόσο απέχουν οι Σόλοι από το Μάριο-Αρσινόη;	192
78-79. Λουτρό κοσμεύεται με μωσαϊκά δάπεδα και αμφίσημες επιγραφές	199
78. Ποιός λούει καλῶς;	199
79. Φηρία: Θηρία (κυνήγι) ή όνομα θηλυκού σκύλου;	200
80. Ποιοί έκτισαν την παλαιοχριστιανική βασιλική στο Μάριο-Αρσινόη;	201
81. Επισκευή συναγωγής στους Γόλγους	203
82. Αφιέρωση της χριστιανής Μαρίας από τη Λάπηθο	206
83. Ιουστινιανός – Ειρηνικώτατος αυτοκράτορας που έκανε πολλούς πολέμους!	207
84-99. Κύπριοι και ξένοι στην τελευταία τους κατοικία – Επιτάφια επιγραφές	211
84. Ανάγλυφη στήλη πολεμιστή – Πότε πέθανε ο Διονύσιος από τη Θράκη;	213
85. Ανάγλυφη στήλη με νεκρική δεξίωσιν του Συμμάχου	217
86. Νεκρή αποχαιρετά τους συγγενείς της	218
87. Η μητέρα ενός πορφυρέα και ένας άλλος νεκρός μνημονεύονται στην ίδια στήλη	219
88. Η μικρή Μυρτώ πεθαίνει στην Κύπρο, μακριά από την πατρίδα της	221
89. Τάφος της Πισίνας, κόρης του Διονυσίου, στην Ταμασσό	223
90. Επικούρειος φιλόσοφος θάβεται σε οικογενειακό τάφο στους Χύτρους	224
91. Ανύπαντρη πεθαίνει η Σωσιπάτρα	228
92. Λατινική επιτάφια επιγραφή Ρωμαίου στρατιώτη ή Ιταλιώτη εμπόρου	230
93. Κιονίσκος διακοσμημένος με γιρλάντα από φύλλα και καρπούς	233
94. Κιονίσκος με ανάγλυφη προτομή γενειοφόρου άνδρα	234
95. Νίκων χρηστέ, καλό κατευόδιο!	235
96. Καλό ταξίδι και σε σένα, χρηστή Πασικράτεια	236
97. Μια επιτάφια στήλη για δύο νεκρούς	237
98. Η Εὐοδία «καλῶς ὀδεύει» προς τον θάνατο	238
99. Ποιός δεν φοβάται τους θεούς του Κάτω κόσμου; Κατάρα για τυμβωρύχους	241
Βιβλιογραφία και βιβλιογραφικές συντμήσεις	247
Πίνακας αντιστοιχιών	267
Ευρετήριο	269

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Η ιδέα για το βιβλίο προέκυψε από την επιθυμία να δοθεί σε φοιτητές, ιστορικούς, φιλολόγους, αρχαιολόγους, επισκέπτες του Κυπριακού Μουσείου στη Λευκωσία και σε εν γένει φιλομαθείς αναγνώστες μια περιεκτική και εύχρηστη μελέτη για την επιγραφική και την ιστορία της αρχαίας Κύπρου, στην οποία επιπλέον συνοψίζεται επιλεκτικά και «αποκωδικοποιείται» μια τεράστια και ενίοτε κάπως δυσπρόσιτη βιβλιογραφία. Ωστόσο, το έργο αυτό δεν μπορεί να θεωρηθεί ούτε ένα εγχειρίδιο για την αρχαία κυπριακή ιστορία, αφού δεν παρουσιάζει πλήρη και συνεχή εξιστόρηση των γεγονότων, ούτε ένας οδηγός των επιγραφών του Μουσείου, δεδομένου ότι ο εκάστοτε σχολιασμός επεκτείνεται και σε γενικότερα ιστορικά δεδομένα. Μάλλον καλύπτει εν μέρει το περιεχόμενο ενός εγχειριδίου, εν μέρει τις ανάγκες ενός οδηγού, στο βαθμό που με αφορμή την εκάστοτε επιγραφή αναλύεται ένα επεισόδιο της ιστορίας της Αρχαίας Κύπρου στα γεωγραφικά και πολιτισμικά του συμφραζόμενα, ένα *στιγμιότυπο* της καθημερινής ζωής στο νησί κατά την αρχαιότητα.

Το βιβλίο είναι συνάμα απόρροια των ερευνών μου για την αρχαία Κύπρο κατά τα τελευταία χρόνια, ιδιαίτερα της από κοινού με την Daniela Summa συνεργασίας για την κριτική έκδοση των αλφαβητικών επιγραφών στη σειρά *Inscriptiones Graecae* (XV.2) της Ακαδημίας Επιστημών του Βερολίνου υπό τη διεύθυνση του Klaus Hallof.

Πολλές ευχαριστίες εκφράζονται στο Τμήμα Αρχαιοτήτων και, πιο συγκεκριμένα, στην τέως διευθύντρια Μαρία Χατζηκωστή, για την άδεια μελέτης των επιγραφών, τόσο αυτών που παρουσιάζονται στο παρόν βιβλίο όσο και του επιγραφικού υλικού που φυλάσσεται στα μουσεία και στους αρχαιολογικούς χώρους στην Κύπρο, καθώς και στη νυν διευθύντρια Μαρίνα Ιερωνυμίδου, η οποία ενθαρρύνει την προσπάθεια. Ευχαριστώ εγκάρδια τη Δέσποινα Πηλίδου και την Ευτυχία Ζαχαρίου, Αρχαιολογικούς Λειτουργούς του Τμήματος Αρχαιοτήτων, καθώς και τους τεχνικούς του Κυπριακού Μουσείου στη Λευκωσία, Χρυσάνθο Χρυσάνθου και Γιώργο Μασούρα, χωρίς την καθοδήγηση και πρακτική βοήθεια των οποίων το έργο δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί.

Η μελέτη εμπλουτίστηκε με τις εύστοχες παρατηρήσεις και πολύτιμες συμβουλές πολλών συναδέλφων. Ευχαριστώ θερμότατα τον Γιώργο Παπασάββα και τον Πάνο Χριστοδούλου, όπως επίσης την Άρτεμη Καρναβά και την Άννα Παναγιώτου, για τον χρόνο που αφιέρωσαν και το ενδιαφέρον που επέδειξαν στην προσεκτική και κριτική ανάγνωση όλου ή μέρους του έργου. Ειλικρινείς ευχαριστίες απευθύνονται επίσης στη Χριστίνα Ιωάννου για τις συμβουλές της ως προς τα φoinικικά κεί-

μενα και στη Μαρία Ιακώβου για την υπόδειξη της πιο πρόσφατης βιβλιογραφίας για την Εποχή του Χαλκού και όχι μόνο. Οι ουσιαστικές συζητήσεις μου με τον Θεόδωρο Μαυρογιάννη για πολλά χρόνια συνέβαλαν στη διαμόρφωση της ιστορικής μου σκέψης για τον αρχαίο κόσμο. Τον ευγνωμονώ βαθύτατα.

Δεν θα μπορούσα να μην αναφέρω τις φοιτήτριες και τους φοιτητές μου στο Πανεπιστήμιο Κύπρου, οι απορίες των οποίων μου υπενθύμιζαν συνεχώς ότι δεν είναι τα πάντα αυτονόητα. Τέλος, ευχαριστώ την αδερφή μου Ράνια Καντηρέα, η οποία διάβασε και επιμελήθηκε φιλολογικά μια πρώτη μορφή του χειρογράφου, τον Θεόδωρο Γαλανόπουλο που φωτογράφησε τα ενεπίγραφα μνημεία και ετοίμασε με περισσή φροντίδα το εικονογραφικό μέρος του βιβλίου και, βέβαια, τον Εκδοτικό Οίκο του Πανεπιστημίου Κύπρου που χρηματοδότησε την έκδοση.

Το έργο αφιερώνεται στην αείμνηστη Ινώ Νικολάου ως ελάχιστο δείγμα αναγνώρισης της ανεκτίμητης προσφοράς της στην Επιγραφική της Κύπρου.

Λευκωσία, Νοέμβριος 2018

Η Επιγραφική και οι επιγραφές της Κύπρου

Οι επιγραφές, από το ρήμα ἐπιγράφειν (γράφω επάνω σε κάτι), είναι τόσο τα κείμενα που οι αρχαίοι χάραξαν στο λίθο, στον πηλό, στο μέταλλο, όσο και οι φορείς τους, τα ίδια αυτά ανθεκτικά υλικά που διατηρήθηκαν στο χρόνο. Σε αντίθεση με τη φιλολογική παράδοση που παρακολουθεί και διηγείται τη διαδοχή πολιτικοστρατιωτικών κυρίως γεγονότων, όπως τους πολέμους ανάμεσα σε Έλληνες και Πέρσες, τις εμφύλιες διαμάχες μεταξύ των Ελλήνων, τη σταδιακή άνοδο της Ρώμης και τη μετατροπή της από πόλη-κράτος σε τεράστια αυτοκρατορία, οι επιγραφές αποτυπώνουν το σύντομη διάρκειας, κάποτε στιγμιαίο, συμβάν σε ένα συγκεκριμένο χρονικό σημείο. Εάν συνεπώς δούμε την αρχαία ιστοριογραφία ως ένα φιλμ της ιστορίας, τότε οι επιγραφές είναι σίγουρα κάτι σαν φωτογραφικές λήψεις. Η σύνδεση αυτών των φωτογραφιών δεν μπορεί βέβαια να δημιουργήσει μια συνεχόμενη ταινία, επειδή απουσιάζουν η διαδοχή και η κίνηση. Οι επιγραφές, ωστόσο, οι οποίες θεωρούνται άμεσες πηγές της ιστορίας, αποτυπώνουν στιγμές της καθημερινότητας, όπως ακριβώς τις κατέγραψαν οι άνθρωποι μιας εποχής, ενώ στην ταινία της ιστοριογραφίας υπάρχει πάντα ένας αρχαίος συγγραφέας που είναι την ίδια στιγμή «σεναριογράφος» και «σκηνοθέτης». Δεδομένου ότι τα επιγραφικά κείμενα δεν προβάλλουν πάντα «επίσημα» γεγονότα που άλλαξαν τον ρου της ιστορίας, αλλά διασώζουν αποφάσεις και πράξεις τόσο σημαντικών προσωπικοτήτων και πολιτικών σωμάτων όσο και λιγότερο γνωστών ή ακόμα ανώνυμων ανθρώπων – με απλά λόγια, επειδή δεν αναφέρονται μόνο σε «πρωταγωνιστές» αλλά και σε «δευτεραγωνιστές», ακόμα και σε «κομπάρσους» – συμβάλλουν στην κατανόηση και την ανασύνθεση, έστω και μερική, της εικόνας της ευρύτερης λαϊκής βάσης των αρχαίων κοινωνιών.

Πέρα από τον ιδιαίτερα άμεσο χαρακτήρα τους, η ζωντάνια των επιγραφών οφείλεται και στον διαρκή τους εμπλουτισμό με καινούργια ευρήματα, σε αντίθεση με την αρχαία γραμματεία που μένει μάλλον στατική, αφού σπάνια συμπληρώνει τη συλλογή της με νέα κείμενα. Το να βρεθεί στη μεγάλη και ζεστή έρημο της Αιγύπτου μια μούμια τυλιγμένη με πάπυρο, στον οποίο είχε στην αρχαιότητα αντιγραφεί ένα άγνωστο ιστορικό έργο, συνιστά από μόνο του μεγάλο επιστημονικό γεγονός που θα χαροποιήσει τους ανά την υφήλιο παπυρολόγους και φιλολόγους, θα αποτελέσει αφορμή για διοργάνωση συνεδρίων και για εκδόσεις βιβλίων, θα γίνει πρωτοσέλιδο σε εφημερίδες, αλλά – φευ! – αυτό συμβαίνει μάλλον σπάνια. Οι επιγραφικές, όμως, συλλογές ανανεώνονται κάθε χρόνο με εκατοντάδες νέα κείμενα που φέρουν στο φως οι αρχαιολογικές ανασκαφές ή ανακαλύπτονται τυχαία.

Επιπλέον, δεν πρέπει να ξεχνάμε ποτέ ότι ο αρχαίος κόσμος, σε αντίθεση με το σημερινό, ήταν φορέας ενός κατεξοχήν προφορικού πολιτισμού. Ο μεγάλος αριθμός των επιγραφών δηλώνει την επιθυμία των αρχαίων λαών να αποτυπώσουν με τη γραφή τις πράξεις του δημόσιου και του ιδιωτικού βίου τους που οι ίδιοι θεώρησαν ως τις πλέον αξιομνημόνευτες. Τελικά, ό,τι επιλέχθηκε να καταγραφεί σε λίθο, σε πηλό, σε μέταλλο, αποκτά μια επιπρόσθετη αξία για τους σύγχρονους ερευνητές, στον βαθμό που τα ενεπίγραφα μνημεία διασώζουν τις συνήθειες συγκεκριμένης κοινωνίας σε μια ορισμένη ιστορική περίοδο και τον ζήλο των ανθρώπων να εκφραστούν γραπτώς με τον πλέον σαφή τρόπο. Εξάλλου είναι αποδεκτό ότι, σε αντίθεση με τα έπεα πτερόεντα, τα scripta manent.

Για τη μελέτη, ειδικότερα, της αρχαίας ιστορίας της Κύπρου, οι επιγραφές αποκτούν κεφαλαιώδη σημασία, αφού αναπληρώνουν, όσο αυτό είναι εφικτό, μια σχεδόν ανύπαρκτη κυπριακή ιστοριογραφία. Γιατί η ιστορία της Κύπρου καταγράφεται αποσπασματικά και μάλλον ως «παράρτημα» της ιστορίας της Ελλάδας και ακόμα λιγότερο της Ρώμης από συγγραφείς της αρχαιότητας με «ελλαδοκεντρική» συνήθως προσέγγιση: ο Ηρόδοτος, ο οποίος συνέθεσε την εποποιία των Μηδικών πολέμων, ηρωοποιεί τον θρυλικό Ονησίλο που προσπάθησε ανεπιτυχώς να απαλλάξει την Κύπρο από την κυριαρχία του Μεγάλου βασιλέως, ο Θουκυδίδης και ο Διόδωρος Σικελιώτης περιγράφουν τις εκστρατείες του Κίμωνα στο νησί στο βαθμό που θέλουν να παρουσιάσουν τις επιτυχίες της αθηναϊκής Ηγεμονίας κατά των Περσών στην ανατολική Μεσόγειο, ο Πολύβιος ενδιαφέρεται για την πτολεμαϊκή Κύπρο μόνο όταν επιχειρεί να αποδείξει τον επεμβατικό χαρακτήρα της Ρώμης και την ανάμειξή της στα εσωτερικά ζητήματα των ελληνιστικών βασιλείων, για τους Ρωμαίους ιστορικούς και χρονογράφους η provincia Cypri της αυτοκρατορίας παραμένει σχεδόν έξω από τον οπτικό τους ορίζοντα. Οι ελάχιστες και ελλιπείς αυτές αναφορές παραμένουν ωστόσο πολύτιμες, μολονότι οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι «σεναριογράφοι» και «σκηνοθέτες» χρησιμοποιούν το νησί μάλλον ως «φόντο» για την ταινία τους παρά ως «πρώτο πλάνο».

Ένας δεύτερος λόγος που τεκμηριώνει τη σημασία των κυπριακών επιγραφών για την κατανόηση και ανασύνθεση του ιστορικού παρελθόντος της Κύπρου είναι η ποικιλία των γλωσσών και των γραφών τους. Το πανόραμα αυτό αντανακλά την κεντρική θέση του νησιού στο διεθνές γεωπολιτικό και οικονομικό σταυροδρόμι των τριών ηπείρων της Μεσογείου και υποδηλώνει τα μέσα των επαφών, τους τρόπους επικοινωνίας, τον βαθμό εξομοίωσης και αφομοίωσης των διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων που έζησαν εκεί στη διάρκεια της αρχαιότητας. Η μελέτη τους συμβάλλει στον καθορισμό της πολυπολιτισμικής ταυτότητας, της ιστορικής συνείδησης και της συλλογικής μνήμης των Κυπρίων για περισσότερες από δύο χιλιετίες, από τον 15ο αι. π.Χ. μέχρι τον 7ο αι. μ.Χ. Στη μακραίωνη αυτή περίοδο, οι κάτοικοι

του νησιού μίλησαν διαφορετικές γλώσσες, για την καταγραφή των οποίων δημιούργησαν και ανέπτυξαν δικά τους μοναδικά συστήματα γραφής που σήμερα ονομάζουμε συμβατικά Κυπρομινωική και Κυπροσυλλαβική, πριν υιοθετήσουν σταδιακά από τον 5ο αι. π.Χ. το ελληνικό αλφάβητο, το οποίο είχε διαδοθεί στον λοιπό ελληνικό κόσμο τουλάχιστον τρεις αιώνες νωρίτερα και το οποίο χρησιμοποιούμε βέβαια μέχρι σήμερα. Επιπλέον, οι Φοίνικες που εγκαταστάθηκαν στο χαλκοφόρο νησί από τον 9ο αι. π.Χ. έγραψαν στη δική τους γλώσσα, ενώ οι ελάχιστες λατινικές επιγραφές αποτυπώνουν τον ενδιαφέροντα πολιτιστικό διάλογο των Κυπρίων με τους νέους κυρίους τους, τους Ρωμαίους, στην οικουμενική πλέον αυτοκρατορία της Ρώμης.

Ελάχιστο μόνο δείγμα των 6.000 περίπου ενεπίγραφων αντικειμένων που βρέθηκαν μέχρι σήμερα στο νησί και που φυλάσσονται σε μουσεία της Κύπρου και του εξωτερικού αποτελεί η επιγραφική συλλογή που εκτίθεται στο Κυπριακό Μουσείο στη Λευκωσία. Με βάση και αφορμή αυτό το υλικό, σταχυολογούμε και παρουσιάζουμε εδώ κάποια ενδεικτικά «στιγμιότυπα» της ιστορίας της γραφής και ευρύτερα της ιστορικής πορείας της Κύπρου στη διάρκεια της αρχαιότητας.

Εκδοτικές διευκρινίσεις για τη μεταγραφή των επιγραφικών κειμένων

Οι Αρχαίοι έγραφαν τις επιγραφές με κεφαλαία γράμματα χωρίς να χωρίζουν τις λέξεις με κενά, αλλά για λόγους ευκολότερης ανάγνωσης και καλύτερης κατανόησης οι σύγχρονοι εκδότες ακολουθούν μεταγραφές στη σημερινή μικρογράμματη γραφή (στην περίπτωση των αλφαβητικών κειμένων) και ενίοτε χρησιμοποιούν και σημεία της στίξης¹. Δεδομένου ότι συχνά ο λίθινος, πήλινος ή μεταλλικός φορέας των επιγραφών δεν έχει βρεθεί ολόκληρος ή έχει υποστεί φθορές, πολλά κείμενα δεν σώζονται ολόκληρα. Οι επιγραφικοί διαβάζουμε αρχικά τα γράμματα που έχουν διατηρηθεί και στη συνέχεια προσπαθούμε να συμπληρώσουμε αυτά που λείπουν βασιζόμενοι κατεξοχήν σε άλλα επιγραφικά παράλληλα και λαμβάνοντας υπ' όψιν τα ιστορικά συμφραζόμενα. Για να αποδώσουμε αυτές τις αποκαταστάσεις, χρησιμοποιούμε τις εξής εκδοτικές συμβάσεις:

- α β γ Η τελεία κάτω από ένα γράμμα δηλώνει ότι αυτό φαίνεται μερικώς.
- αβγ Γράμματα που είχαν διαβάσει παλαιότερα οι εκδότες, αλλά δεν διακρίνονται πλέον σήμερα.
- () Σε παρένθεση αναπτύσσουμε τις συντομογραφίες, δηλαδή τα γράμματα που δεν χαράχθηκαν, επειδή η λέξη ή η έκφραση συντμήθηκε για διάφορους λόγους.
- [] Σε ορθογώνιες αγκύλες συμπληρώνουμε λέξεις που θεωρούμε βέβαιες ή πολύ πιθανές, και οι οποίες δεν σώθηκαν λόγω της φθοράς του φορέα: εάν ωστόσο υπάρχει κάποια αμφιβολία, προσθέτουμε ένα ερωτηματικό μέσα σε παρένθεση (;).
- [..⁴..] Ο αριθμός των στιγμών αντιστοιχεί στον αριθμό των γραμμάτων που υποθέτουμε ότι έχουν χαθεί, τον οποίο ενίοτε αναγράφουμε με εκθέτη.
- [---] Με τρεις ή περισσότερες παύλες δηλώνουμε μέρος του κειμένου που έχει χαθεί, αλλά αδυνατούμε να υπολογίσουμε σε ποια έκταση και δεν μπορούμε να το συμπληρώσουμε.
- [[---]] Σε διπλές ορθογώνιες αγκύλες εμφανίζονται λέξεις, κατεξοχήν κύρια ονό-

1. Μεταξύ των αρκετών εγχειριδίων για την ελληνική επιγραφική, διαλέγουμε τα έργα των G. Klaffenbach (2003), M. Guarducci (2008) και A. G. Woodhead (2009), τα οποία έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά.

ματα, που επίτηδες είχαν σβήσει, «αποξέσει» οι χαρακτες σε μεταγενέστερο της πρώτης χάραξης χρόνο, και ονομάζουμε *rasura*.

- < > Σε γωνιώδεις αγκύλες διορθώνουμε τον αρχαίο χαρακτή που ξέχασε ή έκανε λάθος σε ένα ή περισσότερα γράμματα.
- { } Σε άγκιστρα διορθώνουμε τον αρχαίο χαρακτή που έγραψε κατά λάθος δύο φορές ένα γράμμα ή μια συλλαβή «οβελίζοντάς» τα.
- vac. Συντομογραφία του λατινικού *vacat* (*vasco*), για να δηλώσουμε ότι ο αρχαίος χαρακτή είχε αφήσει επίτηδες ένα κενό μεταξύ των λέξεων ή, σπανιότερα, των γραμμάτων.
- / Με πλάγια γραμμή χωρίζουμε τους στίχους (γραμμές) της επιγραφής.
- Με μικρή οριζόντια γραμμή χωρίζουμε τις συλλαβές της ίδιας λέξης, ενώ αφήνουμε κενό μεταξύ των λέξεων στην απόδοση των κυπροσυλλαβικών επιγραφών (ακολουθώντας την εκδοτική πρακτική των *IG XV.1* [υπό έκδοση])².
- | Η κάθετη γραμμή δηλώνει τον χωρισμό των λέξεων στις φοινικικές επιγραφές ή και των ομάδων λέξεων στις κυπρομινωικές, εάν υπήρχε στον φορέα σημείο στίξης.

Στις κυπροσυλλαβικές και τις φοινικικές επιγραφές δίνουμε, όπως συνηθίζεται, τη φωνητική απόδοση των συλλαβών και των γραμμάτων αντίστοιχα, στις πρώτες επίσης την αλφαβητική μεταγραφή των σημείων.

Επειδή σε αρκετές περιπτώσεις οι επιγραφικοί δεν συμφωνούν ως προς την αποκατάσταση του κειμένου που λείπει, παραθέτουμε στο κριτικό υπόμνημα, όπως γίνεται και στις εκδόσεις των φιλολογικών έργων, ορισμένες από τις προηγούμενες συμπληρώσεις και αναγνώσεις συνοδευόμενες από το όνομα του εκδότη που τις πρότεινε.

Δεδομένου ότι το έργο αυτό δεν αποτελεί μια κατεξοχήν κριτική έκδοση των επιγραφών, στο βιβλιογραφικό λήμμα κάθε κειμένου περιοριζόμαστε ενδεικτικά στις σημαντικότερες ή πιο πρόσφατες δημοσιεύσεις³.

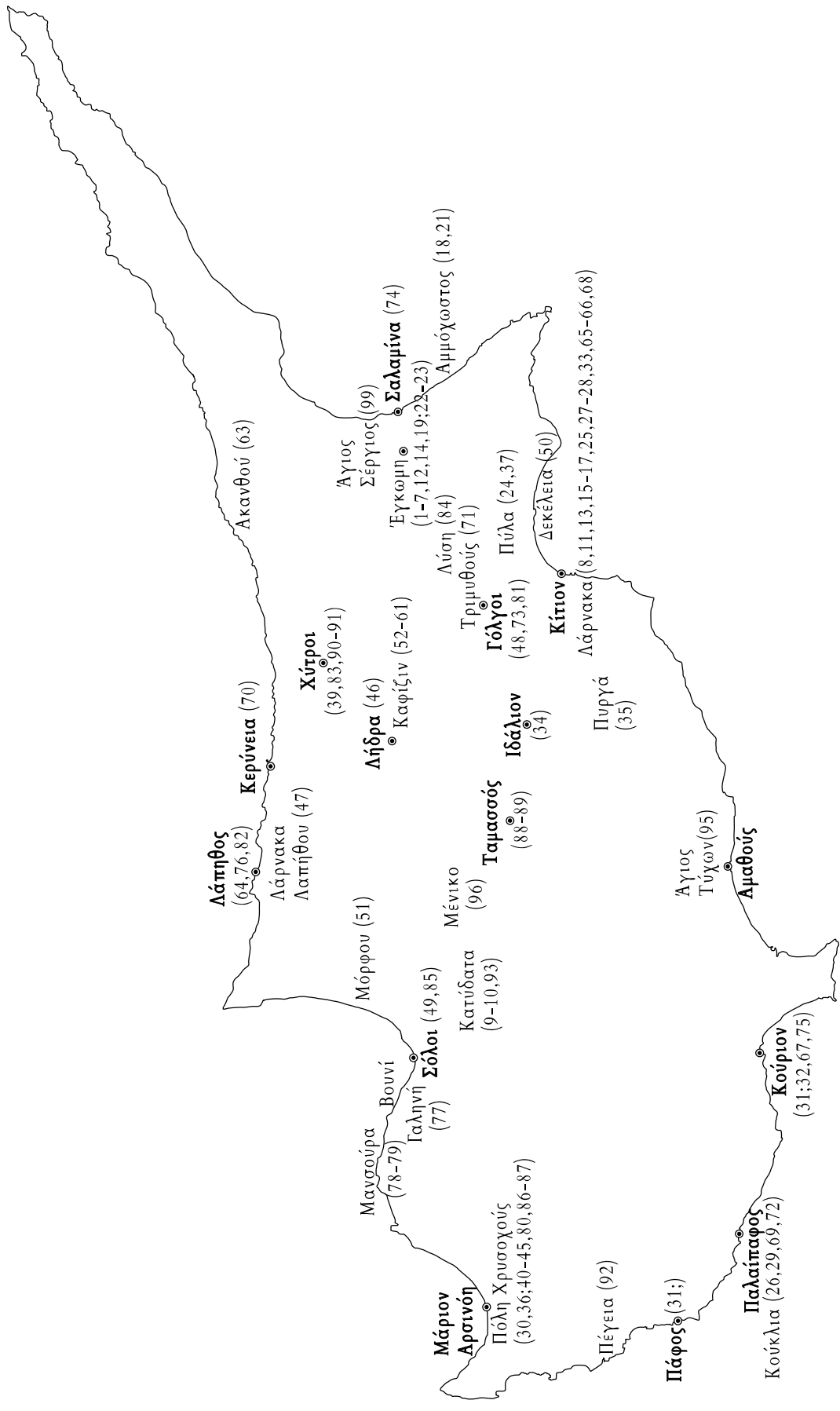
Στον σχολιασμό ορισμένων επιγραφών συμπεριλαμβάνουμε επιλεκτικά και συ-

2. Βλ. την επόμενη υποσημείωση.

3. Η κριτική έκδοση των ελληνικών επιγραφών της Κύπρου σε *corpus* (σύνταγμα) ετοιμάζεται από την Ακαδημία Επιστημών του Βερολίνου στη σειρά *Inscriptiones Graecae XV*: οι κυπροσυλλαβικές θα εκδοθούν σε τρεις τόμους (*IG XV.1.1-3*, εκδ. A. Karnava, M. Perna και M. Egetmeyer), οι αλφαβητικές σε τέσσερις (*IG XV.2.1-4*, εκδ. D. Summa και M. Kantirea). Για το ιστορικό της έκδοσης, βλ. Funke 2013· Perna 2015· Summa 2016.

ζητούμε κάποιες από τις ερμηνείες που θεωρούνται πλέον ξεπερασμένες, επειδή είχαν βασιστεί σε ή προκύψει από παλαιότερες αναγνώσεις του κειμένου, οι οποίες αποδείχθηκαν τελικά λανθασμένες. Ο λόγος μιας τέτοιας παράθεσης του ιστορικού μιας έκδοσης είναι κατεξοχήν παιδαγωγικός και έχει ως σκοπό τον προβληματισμό των φοιτητών και την υποβολή της ιδέας ότι η έρευνα βρίσκεται σε αέναη εξέλιξη: απόψεις του χθες μπορούν να αναθεωρηθούν σήμερα, όπως ενδεχομένως και οι δικές μας αύριο. Η πρόοδος στην επιστήμη της Επιγραφικής, όπως και σε κάθε επιστήμη άλλωστε, είναι συνεχής.

Ανάλογα με το υλικό κάθε περιοχής, οι εκδόσεις σε συντάγματα (corpora) των αλφαβητικών και συλλαβικών επιγραφών χωρίζονται κατά κανόνα σε κατηγορίες με βάση το περιεχόμενό τους και ακολουθούν μια σειρά, χωρίς όμως τα κριτήρια να είναι πάντοτε αυστηρά, όπως κείμενα δημόσιου χαρακτήρα, νόμοι και ψηφίσματα, αφιερώσεις σε θεότητες, τιμητικές επιγραφές κυρίως σε βάσεις αγαλμάτων, επιτάφια στήλες, ενεπίγραφα φορητά πήλινα και μεταλλικά αντικείμενα κ.ά. Η ιδιάζουσα φύση της επιγραφικής συλλογής του Κυπριακού Μουσείου στη Λευκωσία επιβάλλει κατεξοχήν μια διάκριση με βάση τη γραφή σε κυπρομινωικές, φοινικικές, κυπροσυλλαβικές, αλφαβητικές ελληνικές και λατινικές. Ωστόσο, μέσα στις κατηγορίες αυτές, εκτός από το κάπως ομοιόμορφο σύνολο των επιτάφια που δίδεται χωριστά, παρουσιάζουμε τις επιγραφές σε χρονολογική σειρά, και όχι με βάση το περιεχόμενό τους, αφενός επειδή θεωρούμε ότι η εναλλαγή διαφορετικών κειμένων και φορέων θα κάνει τη συνεχόμενη ανάγνωση του βιβλίου περισσότερο ελκυστική, αφετέρου επειδή πιστεύουμε ότι με τον μη συμβατικό αυτόν τρόπο αναδεικνύεται καλύτερα η ποικιλία των θεμάτων και τελικά, η ζωντάνια της κυπριακής Επιγραφικής.



Χάρτης της Κύπρου με ενδείξεις του τόπου εύρεσης των επιγραφών — Οι αριθμοί αντιστοιχούν στην κατάταξή τους στο βιβλίο.

Χρονολόγιο της Κύπρου κατά την Αρχαιότητα

1650 - 1100 π.Χ.	Ύστερη Εποχή του Χαλκού
1100 - 750 π.Χ.	Γεωμετρική περίοδος ή Εποχή του Σιδήρου
750 - 480 π.Χ.	Αρχαϊκή περίοδος (Εποχή των κυπριακών βασιλείων)
480 - 310 π.Χ.	Κλασσική περίοδος (Οι δύο τελευταίοι αιώνες των κυπριακών βασιλείων)
310 - 30 π.Χ.	Ελληνιστική ή Πτολεμαϊκή περίοδος
30 π.Χ. - 330 μ.Χ.	Πρώιμη Ρωμαϊκή περίοδος
330 - 650 μ.Χ.	Όψιμη Ρωμαϊκή περίοδος ή Ύστερη Αρχαιότητα